

FATABUREN 1998

KÄNN DIG
SJÄLV

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEET



KÄNN DIG SJÄLV



NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK FATABUREN 1998

Fataburen 1998

ISBN 91 7108 428 2 ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör *Ingrid Bergman*

Grafisk form *Linn Fleisher*

Omslag *Collage av fotografier ur boken*

Foto om intet annat anges *Sören Hallgren, Nordiska museet*

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB 1997

SURROGATSKOR UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET

Helena Waldetoft Lindroth

I Nordiska museets samlingar finns fem par skor med speciella, något egendomliga sulor och klackar av trä. Skorna kallas i vår tid surrogatskor, ersättningsskor, tillverkade som de var av de material som fanns att tillgå under andra världskrigets råvarubrist. Till en början gjordes träsulorna i ett stycke, men för att skorna skulle bli mer böjliga och således mer bekväma att gå i, tillverkades de snart i olika sektioner. Detta minskade också risken för sprickor. Ledade träsulor var ingen nyhet, ungefär hundra år tidigare förekom detta på lädergaloschernas sulor av trä. De svarta promenadskornas sulor (s. 111) har förstärkts med små runda korkbitar och längst fram ett metallbeslag – träet nöttes annars snabbt, och det gav också ett mer klampigt ljud. En annan metod att minska bullrigheten var att förse träsulorna med håligheter, vilket också gjorde skorna lättare.

Klara färger, blått, rött och vitt, blev på modet, ”men tyvärr är färgglädjen ibland en smula överdriven”, som en skribent i Svenska Dagbladet 1943 uttrycker det. Snören av tvinnat papper flätades samman och blev till sandaletternas band. (Se de

avbildade sandaletterna i rosa, blått och vitt samt de bruna promenadskorna.) De bruna sandaletternas konstsilkeband är fästade på stadigare band av pappersmaterial. Surrogatskorna beskrivs av samtida modeskribenter i positiva ordalag, och reklamen skräder förstås inte heller orden. Äntligen fanns det möjlighet att köpa fler par skor!

Den svenska skoindustrin startade tidigt en tillverkning av surrogatskor, poängfria eller poängbilliga, d. v. s. de tärde inte på ransoneringskorten. Det var ingen produktion i större skala, men uppfinningsrikedomen och fantasin var stor. Papper, hampa, konstsilke, konstläder, återanvänt gummi, tyg, kork, trä och nyheten plast var förekommande material, som användes till dessa för tiden moderna och praktiska skor, dock inte särskilt slitstarka.

Det var stor efterfrågan på gummistövlar under kriget med nya konsumenter inom olika yrken och åldrar. Andra gummitytterskor som exempelvis galoscher fick stå tillbaka. Bristen på gummiråvaror gjorde sig gällande. Sverige var helt beroende av importerad råvara. Gummiplantagerna i dåvarande Bortre Indien var till stor del förstörda eller nedlagda, och det dröjde många år efter krigsslutet innan det kom nya leveranser av naturgummi. Syntetiskt gummi tillverkat i USA, Ryssland och Tyskland kom att användas i ökad utsträckning, men även detta blev under krigets sista år reserverat för militära ändamål och för tillverkning av bildäck. Så kallad regenerering, återanvändning, av gummiskrot blev nu aktuell. Först skedde insamlingen via skrothandeln. När detta inte förslog gjordes upprop till hushållen att lämna in sina gamla, slitna gummistövlar och annat gummiskrot. För detta fick man extra skopoäng och de nya stövlarna blev överkomliga att köpa. Under en tid kunde man i byte mot gummiskrot få poäng till att köpa laderskor. Alternativt fick man kontant betalning. Gummit lämnades till närmaste skohandlare. De som inte kunde återlämna något fick under en period till och med avstå från att skaffa nya gummskor eller stövlar.

Kvalitén på ersättningsstövlarna var inte lika hög som på vanliga gummistövlar, vilka hade bättre slitstyrka. Några föränd-

ringar under kriget vara att skaffens höjd och gummits tjocklek reducerades. Gummiskaft kunde ersättas med tygskaft och en del stövlar fick träbottnar, gummiblandningar ändrades etc. Textilskor tillverkades i stor utsträckning, eftersom de bara behövde lite gummi, och de kunde dessutom hjälpa upp bristen på läderskor.

Begagnade skokartonger samlades också in för återanvändning, eftersom även kartongmaterial var ransonerat.

Utan ransoneringskuponger kunde man köpa de poängfria skorna av fiskskinn från Danmark. Härifrån kom läckra rödspätteskinnskor, naturella eller färgade – mer än tioalet färger tillhandahölls. Fiskskinnet var mycket slitstarkt och liknade reptilskinn, ett material som var populärt till skor och väskor. Dessutom användes fiskskinnen till kläder – och till och med som möbelklädsel – efter det att man lyckats framställa skinnen som metervara. Fiskskinnsbearbetning av det här slaget har också funnits i Norge.



Det experimenterades mycket med olika plaster vid den här tiden, ett nytt material som passade utmärkt till de moderna sandaletterna. Inte nog med att kvinnorna visade fötterna mellan remmarna – skorna kunde till och med vara genomskinliga! Plötsligt fick mer av fötterna synas, ett tidigare tabubelagt område, man kunde till och med få vacker solbränna på fötterna även om man bar skor – och man kunde trots skorna visa sin friska färg! Ett vågat mode! De kraftiga, höga kilklackarna och plåtåsulorna var dock inte särskilt graciösa. Materialet i de höga klackarna var ofta kork, som vägde lite och var ett förhållandevis billigt material, men även kork var en bristvara, varför olika blandningar användes. T.o.m. träsulor imiterande sulor av kork förekom!

Vissa sorters tygskor tillverkades hantverksmässigt efter finskt mönster. Av tyglump gjordes tofflor och andra skor och stövlar som var lämpliga för stillasittande arbete eller i torr kyla. I fuktiga förhållanden dög de inte. Mycket exporterades till Finland och Norge. Skaften syddes för hand eller på symaskin, sulorna tillverkades av löst vävda material som gardintyger, säckväv eller dylikt, vilka lades längsgående i remsor och syddes fast med kraftig björntråd. Sulorna kunde sedan bestrykas med tjära eller fernissa, upp till trettio gånger, för bättre hållbarhet och tålighet mot väta.

Skor tillverkade av ersättningsmaterial, råvaror som det inte var ont om, välkomnades, de var "möjliga" att köpa och man verkar inte ha tyckt att de utseendemässigt avvek alltför mycket från "de vanliga modeskorna". Från England berättas att den här typen av skor hade svårt att slå igenom hos allmänheten, associationerna till gruvarbetar-/arbetarskor med tjocka träsulor var starka. Den sortens värderingar drabbade inte kristidens träbottnade skor i Sverige, även om de inte blev någon försäljningssuccé. Tillverkningen var större än efterfrågan. Många fabriker fick tillbaka osålda skor med träsulor, som så småningom bottnades om. Träsulorna användes i en del fall som bränsle! Vissa tillverkare skänkte skorna till andra länder, exempelvis Finland.

Surrogatskor ur museets samlingar.
Träsulor fick ofta ersätta sulor av ransonerat läder eller kork. Från vänster sandalett från 1943 av papperssnören, brun snörsko av samma material, sandalett med band av konstsilke och papperssnören vävda i tuskaft, promenadsko av svart läder tillverkad vid Hästens Skofabrik i Uppsala (se även nästa bild), sandal av läder och rödmålat trä tillverkad för våren 1941 av Liljedahls Skofabrik AB i Lindesberg. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

Svensk skoindustri fick göra rejäla nedskärningar under krigsåren, och skoproduktionen i Sverige hämtade sig aldrig riktigt efter detta. På femtiotalet minskade den ytterligare på grund av konkurrens från utlandet, vilken ökade i och med att importstoppet hävdes. Billiga utländska skor invaderade nu de svenska skoaffärerna, en dödsstöt för många svenska skofabriker.

Surrogatskor kom inte till för att variera rådande skomode, utan för att hålla en tillverkning av skor igång i en tid då det rådde brist på råvaror som läder och gummi. Råvaruransoneringen började 1941. Snart efter krigsutbrottet tömdes lagren på grova kängor, skor och pjäxor av militären. Detsamma gällde nytillverkade dito. Det starkaste och bästa lädret användes till militärskor. Bottenläder blev en bristvara, likaså skinnfoder. Skinn till ovanläder fanns däremot. Efterfrågan på skor till allmänheten måste tillgodoses, och dessa skor skulle också vara möjliga att köpa; kosta få eller inga poäng.

I april 1943 påbörjades skoransoneringen och priskontroll infördes. Ransoneringsystemet användes för att bland annat begränsa och ha kontroll över det enskilda anskaffandet av skor – och naturligtvis en mängd andra varor. Det blev svårt för exempelvis barnfamiljer att få skokvoten att räcka till. Inom vissa yrken där skorna slets mycket kunde man tilldelas ett personligt tillståndsbevis för att få köpa fler par skor och stövlar, oundgängliga för yrkesutövningen; inom flottning, yrkesfiske, väg- och gruvarbete etc. Dessa arbetare kunde också köpa stövlar med högre gummiskaft än ”normalstövlar” tilläts ha. För att spara gummi och läder hade annars skafthöjden sänkts. Dylika regler för användandet av olika material inom skoindustrin utfärdades och kontrollerades sedan några år strikt av statens industrikommission.

Föreskrifterna var många, det blev till exempel förbjudet att tillverka skor med dubbla ladersulor, likaså kilklackar av läder. Kängor och pjäxor skulle förses med klackjärn mot slitage. Under en tid skulle upp till hälften av de skor som tillverkades vara så kallade P-skor, prisreglerade laderskor, i fastställda modeller. Detta för att ge allmänheten möjlighet att köpa ordentliga

Promenadsko för flicka. Med kraftig, ledad träsula, förstärkt med metall och kork. Trä nöttes snabbt – och klapprade mycket. Foto Birgit Bränvall, Nordiska museet.



bruksskor till rimliga priser. Såväl råvaru- som skoransoneringen upphörde 1945.

Rejåla skor var moderna. Alla arbetsföra behövdes i produktionen under krigsåren – också kvinnornas skor skulle duga att arbeta i, hålla att gå i. Det praktiska och stabila blev modernt. De kraftiga, till finbruk ofta höga skorna med platå- eller kilklackar, designades med exempelvis slingback, sandalettremmar, öppet eller helt tåparti. Sirlig flärd utmärker inte krigsårens skomode.